Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslam Araştırmaları Merkezi

D·2504

TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayınlanan ulusal ve uluslar arası hakemli bir dergidir.

MEVLÂNÂ ÖZEL SAYISI

2007/3

KONYA

MEVLÂNÂ HÜMANİZMİNİN BOYUTLARI[1]

Prof. Dr. Mehmet AYDIN*

Abstract

This can be regarded as a fanatic attitude about which Mevlana was worried and tried to cope with it. Mevlana was against all kinds of fanatics as radicalism, according to his philosophy, is dangerous in whatever religion it is. According to him, fanatics are those who are closed for friendship and dialogue. His philosophy is based on his struggle against radicalism. However, he also calls for the members of the other religions to struggle against fanatic attitudes. The essence of Mevlana's understanding of humanism and universality lies in this

Anadolu'nun XIII. yüzyılda yetiştirdiği en önemli simalardan birisi şüphesiz Hz.Mevlâna'dır. Mevlâna, İslâm'ı teorik, pratik ve mistik boyutta derinlemesine bilen ve sahip olduğu bilgi ve tecrübe birikimini terennüm edebilen nadir İslâm düşünürlerinden biridir. Mevlâna Celaleddin Rûmi'nin İslâmiyet'i anlamada ve anlatmada takip ettiği metod, kendine özgü anlama ve eğitme yöntemi içinde orijinal bir durum arzetmektedir. Biz buna sembolik ve açıklayıcı tavırlar diyebiliriz. Yine Mevlâna, hem kendisinin hem de muhatabının ruh hali için maieutique'i tercih eder ve diyalektiğe başvurur. Burada da niyeti edukatif ve didaktiktir. Hz.Mevlâna'nın çok önemli özelliklerinden birisi olan ve birçok sûfide ortak bir tavır olarak görünen hümanist ve üniversal yaklaşım da, üzerinde durulması gereken bir tavırdır. Hz.Mevlâna'nın hümanistliği ve üniverselliği üzerinde bugüne dek birçok şey yazılmış ve söylenmiştir. Mevlâna hümanizmini ve üniverselliğini DÎNLER ÜSTÜ veya dinleri senkretik bir yaklaşımla birleştirmeye yönelik tavırlar içinde görmeye çalışanlar olmuştur. Hz.Mevlâna üniverselliği ve hümanistliği doğrudur. Fakat Mevlâna'yı, İslâmiyet üstü olarak görmek veya İslâmi kayıtlardan kurtulmuş olarak görmeye çalışmak, Mevlâna'yı anlamak için doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Hz. Mevlâna her mistik şahsiyet gibi dini emirlerin özü ile meşgul olmaktadır. Zira mistikler için önemli olan formel dünya değil; özler ve cevherler dünyasıdır, çünkü formel dünya bölmekte, özler ve cevherler dünyası ise birleştirmektedir. Mevlâna da hem dini emirlerde hem de sosyal ve beşeri yaklaşımlarda özle meşgul olmuştur. Çünkü özü olmayan hiçbir şeklin dinde de, toplumda da Mevlâna'ya göre bir değeri

[1] Bu tebliğ: Ekim 1999'da Strasbourg'da Université Marc Bloch'un düzenlediği "Mevlana" konulu sempozyumda sunulmuştur.

* Selçuk üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

yoktur. İşte Hz. Mevlâna hümanizminin ve üniverselliğinin boyutlarını da aranan bu öz ve cevherle anlamak ve onu, Mevlâna'nın çizdiği bu platform içinde düşünmek ve ifade etmek gerekecektir. Bunu tespit ve tayin edemeyen bazı Mevlâna araştırıcıları, Mevlâna'nın söylediği herhangi bir sözün niçin ve ne maksatla söylendiğini, bu sözü nereye bağladığını dahi bilmeden kendi subjektif yargılarını Mevlâna'nın sözleriyle belgelemek gibi bir yanılgıya düşmüşlerdir. Hz. Mevlâna insana ve hümaniter sevgiye çok önem vermiştir. Çünkü bütün Müslüman sufiler, insana, Allah'ın en ulvi yaratığı olarak bakmışlar ve ona insanca davranışı bir ahlak ve edep borcu olarak görmüşlerdir. Mevlâna bu ortak sûfi eğilimi doruk noktada evrenselleştirmiştir. Anadolu'nun XIII. yüzyıldaki büyük mistik dehaları olan Yunus Emre, Hz. Mevlâna ve diğerleri" YARATILANI SEV YARATANDAN ÖTÜRÜ" felsefeleriyle İslâm hümanizmini, batı hümanistik felsefeleriyle denkleştirmiştir. Ancak batı hümanizmini teist veya ateist çizgi olmak üzere iki kategoride mütalaa ederken; İslâm'ın sûfi hümanizmi Allah merkezli bir çizgide seyretmektedir. Bunun için İslâm mutasavvıfları, mahlukata karşı sevgiyi abideleştirmişlerdir. Hz. Mevlâna'nın hümanizmi bu ana düşüncenin üstünde gelişmekte ve İslâm'ın evrensel mesajlarının özü ve cevherleriyle bütünleşmektedir. Hz. Mevlâna, hümanizminin temellerini Kurân-ı Kerim'den almaktadır. Kurân-ı Kerim insanın en güzel şekilde yaratıldığını beyan eder.[2] Yine Kuran- Kerim 'de , "Kim haksız yere bir cana kıyarsa, bütün insanları öldürmüş gibi olur" buyrulmaktadır.[3] Bunun için Hz. Mevlâna insana önce insan olarak bakmıştır. Çünkü Allah'ın fasık putperest de olsa kendisine yalvarana icabet edeceğini bildirmektedir.[4] Hz. Mevlâna bu hümaniter yaklaşımını, Allah'ın rahmetine güvenerek ümitsizliğe düşmememiz gerektiğini belirten, Kuran'ın şu ayetine dayandırmaktadır: "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin."[5] Gerçekten Allah'a iman eden hiçbir kimsenin, hangi halde olursa olsun, Allah'ın affına güvenmesi gerekir. Bunun için İslâmiyet'te "ümitsizlik" yoktur. Allah'la insan karşı karşıyadır. İnsan, hatalarını ve eksiklerini Allah'ın huzurunda itiraf ederek, nedamet sözü vererek kendini bağışlatabilir. Yine Mevlâna bunun için şöyle der:

"Ümitsizlik semtine girme , ümitler vardır.
Karanlık tarafa girme , güneşler vardır."

Hz. Mevlâna daima, İslâm'ın "hiç kapanmayan ümit kapısını" aralamaya çalışır. İslâm'da insanın kaderi, yaptığı işlerle belirlenir. Kötülükle haşır-

---

[2] Et-Tin: 4
[3] Maide: 32
[4] Mesnevi: Veled İzbudak, III, 756
[5] Zumer:53

neşir olan biri, ömrünün sonuna doğru, Allah'ın rızasını kazanarak, iyi bir mü'min olarak ölebilir. Bunun için hiç kimse hakkında sen cennetliksin veya cehennemliksin hükmünü vermek, bize düşmez, hüküm Allah'a aittir. İşte Hz. Mevlâna, İslâm'ın bu evrensel görüşünü şöyle dile getirir:

"Hiçbir kâfiri hor görmeyin olur ya, müslüman olarak ölebilir, ömrünün sonundan ne haberin var ki, ondan tamamiyle yüz çeviriyorsun?"[6]

Hz. Mevlâna Divan-ı Kebir'de[7] bütün insanların hakkın aynası olduklarını, insanların arasında çekişmelerin niye olduğunu, insanların birbirlerini niye hakir gördüklerini sormaktadır. Bütün insanların hakikatte tek bir cevher olduklarını, tek bir ruha sahip bulunduklarını, ancak bedenlerin ayrıldığını özde ise bir olduklarını belirtmektedir. Yine Mevlâna'ya göre, dünyada çeşitli lisanlar olmakla beraber; anlamın bir olduğu belirtilmektedir. İnsanların hümaniter çizgide birleşmelerini arzu eden Mevlâna bunu şöyle ifade etmektedir;*"Çeşitli kaplara konan sular nasıl kaplar kırılınca birleşirler ve bir su halinde akarlarsa, tevhidin ne demek olduğunu anlar da, birliğe erersen, gönülden sözü, manasız düşünceleri söküp atarsan, can, mânâ gözü açık olanlara haberler gönderir, onlara gerçekleri söyler."*

Mevlâna Mesnevisini I. cildinin 500. beyitinin başında *"Dinler arasındaki ayrılık, ihtilaf, gidiş tarzında ve ibadet ediş şekillerindedir. Yoksa yolun hakikatında değildir."*[8] demektedir. Hz. Mevlâna'nın evrensel boyutlu dini bakış açısının, İslam'a aykırı veya İslamiyet'i hiçe sayan bir yaklaşım tarzı içinde ele alınmaması gerekir. Mevlâna burada, dini fenomenoloji'nin üzerinde durduğu çok önemli bir noktayı açıklamaktadır. Bütün dinler Kutsal (Allah) 'ın peşinde olarak vardırlar. Özellikle yüksek tipli dinler... Hedef, Allah'a yakınlaşmadır. Bu bütün dinlerin üzerinde ortak olarak durdukları önemli bir konudur. Kutsalla bütünleşmeyi, kutsalın koyduğu tabulara yaklaşmamayı veya onun verdiği ruhsatları yapmayı dindarlığın bir gereği olarak gören her dinin mü'mini, hedef olarak kutsala yakınlık için çalışmaktadır. Bu konu, Kuran-ı Kerim'de de *"Herkes kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir."*[9] buyrulmaktadır. Burada Kur'an'ın açıkladığı ana konu, insanların kendi meşreb ve mizaçlarına uygun işler yaptığı ve bunu da din olarak gördükleri konusudur. Yine Kuran-ı Kerim'in başka bir ayetinde *"Her grup kendi fikirleriyle mutludur."*[10] buyrulmaktadır. Ancak ölüm ötesi dünyada kimin haklı olduğuna Allah hükmedecektir. Mevlâna'nın eserlerinde dinler ve insanlar için sergilenen hümaniter boyutun kaynağının Kuran-ı Kerim olduğunu belirttik. Mevlâna ihtilaflar olsa da hakikat birdir diyor. Hakikate giden yollar çok olsa da bir tek hakikatten bahsediyor. Hz. Mevlâna'ya göre bu

---

[6] Mesnevi:c:6/2451,2452
[7] Divan-ı Kebir, VI, 3020
[8] Mesnevi, I, 500
[9] İsra: 84
[10] Rum: 32

hakikati bulmak önemlidir. Hakikati bulmadıktan sonra yolların tekliği veya çokluğu önemli değildir. Nitekim Mevlâna, Mesnevi'de *"Alemde gizli merdivenler vardır, basamak basamak tâ göğe kadar. Her bulutun başka bir merdiveni vardır, her gidişin başka bir göğü, her biri, öbürünün halinden bihaberdir. Geniş bir ülkedir, ne başı var ne sonu!"* demektedir.[11] Mevlâna'nın, işlediği bu konuyu Kuran-ı Kerim' in *"Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları muhakkak bir tek ümmet yapardı. Onlar ihtilaf edici bir halde (İşte böylece) devam edip gideceklerdir."*[12] âyetinden ilham alarak yazdığı tahmin edilebilir. Hakkı bulmak için, insanlar gayret etmelidirler. İnsanlar gayret etmeden hak bulunmaz. Bunun içinde hakkı bulmak için ihtilaflar devam edecektir. İhtilaflar, hak bulununca zayi olacaktır. Mevlâna evrenselliğinde bu konu şöyle dile getirilmektedir: *"Sır gözü ile gönül gözü ile mü'mine de bak, kâfire de bak. Bunların her birinde, kendi inançlarına göre , "Yâ Rabbi" sesinden , "Yâ hayy" haykırışından başka bir şey yoktur."*[13] Yani her din mensubu, kendi üslubu ile "Allah'ı" aramaktadır. Bunda Allah'ın türlü hikmetleri vardır. Allah, hakkı bulmayı insana bir görev olarak vermiştir. Hatta bu bir ibadettir. Bu hikmeti ilahiyedir. Hz. Mevlâna bunu şöyle ifade etmektedir: *"Küfür bile Allah'a nisbetle bir hikmettir. Fakat bize göre bir afet ve bir felâkettir."*[14]

Hz. Mevlâna tanrısal bir hikmet noktası olan bu konuda ilâhi rahmetin herkesi kapsadığını açıklamak için şöyle der: *"Şunu iyi bil ki, küfürle iman, bir yumurtanın akı ile sarısına benzer. Onların aralarını ayıran bir berzah vardır. O sebeple birbirlerine karışmazlar. Allah'ın lütfü ile keremi ile anaç tavuk, onu kanatlarının altına alınca, küfürle iman yok olur da vahdet civcivi yumurtayı deler çıkar."*[15]

Mevlâna felsefesinin üzerinde durduğu nokta gerçekten Hakkı bulanların, küfür olarak tanınan şeyin anatomisini bilmeleridir. Çünkü küfür olarak görünen, Hakka ulaşma yolunda bir takılma, bir engeldir ve bir örtüdür. Bu engel kalkınca kâfir hakka ulaşır, aydınlanır ve vahdette birliği yaşar. Gerçek âşık ise zaten vahdette olmadan âşık olamaz. Bunun için Mevlâna'ya göre *"Aşkta ne ten vardır, ne akıl, ne can, ne de gönül. Böyle değilse âşık değildir."*[16] Yine Hz. Mevlâna bir Rubaisinde şöyle demektedir: *"Kafirde sensin, küfürde sensin, sen ikisinden de betersin. Mü'min de sensin, imân da sensin, sen ikisinin de başısın,"*[17] Bu beyitlerde, Mevlâna' nın hümanist felsefesinin zirveye doğru yükseldiği fark edilmektedir. Bir Müslüman gözü ile, ilk bakışta kabul edilemeyecek gibi görünen bu iman evrenselliği, aslında İslâm'ın felsefesine uygun gelmektedir. Çünkü insan, hem küfrün hem de imanın kaynağıdır. İnsan, kendinde bulunanı bilmediği zaman hakikatin

---

[11] Mesnevi, V, 2556
[12] Hûd: 118
[13] Divan-ı Kebir, 2578
[14] Mesnevi, I, 1997
[15] Fîrûzanfer,c:IV,1940
[16] Fîrûzanfer,768
[17] Fîrûzanfer, Rubaiyat, 1940

üstünü örttüğü için kâfir; kendindeki cevheri bildiği içinde mü'min olur. Bu durumda insan, hem imanın, hem de küfrün kaynağıdır. Nitekim Kuran-ı Kerim'de *"Nerede olursanız olun, Allah sizinle beraberdir."*[18] buyrulmuştur. Allah her yerde hazır ve nazır olduğuna göre, küfrün olduğu yerde "örtülmüş" , imanın olduğu yerde fark edilmiştir. Her iki halde de bulunan insandır.

Hz. Mevlâna' nın hümanist üniversalizmi için delil gösterilen rubailerden birisi de aşağıdaki rubaidir. Bu Rubainin, Mevlâna 'ya ait olup olmadığı tartışmasını bir kenara bıraksak bile, Rubai'nin muhteviyatının İslamiyet'e ters bir anlam taşımadığı bir gerçektir. Mevlâna Rubaide şöyle diyor:

Yine gel, yine gel, her ne olursan ol, yine gel
Kâfir, mecûsi, putperest olsan da yine gel.
Bizim dergahımız umutsuzluk dergahı değildir.
Yüz kere tövbeni bozmuş olsanda yine gel.

Mevlâna'nın burada yaptığı çağrı İslâm'ın evrensel çağrısıdır. Bu çağrı Kuran-ı Kerim'deki *"Hep birlikte barışa giriniz(İslâm'a)"*[19] ayetindeki çağrıdır. Çünkü İslâm bu çağrıyı on beş asırdan beri yapmaktadır ve yapmaya devam etmektedir. Mevlâna'nın çağırdığı dergah, Mevlevilik veya Mevlâna türbesi değildir. Buradaki dergah, evrensel olan İslâm'dır. Bu dergah, İslâm dergahıdır. Mevlâna da İslâm dergahının bir müridi ve bir şeyhidir. Rubaide söylenen *"Her ne olursan ol yine gel; Kâfir, Mecusî, putperest olsan da yine gel"* ifadelerinde "Gelin İslâm'ın davetini dinleyin. İslâm hidayetinden nasibinizi alın. İslâm 'in açık ve berrak inanç esaslarıyla ateşe tapmaktan, putlara tapmaktan ve kâfirlikten kurtulun." demek istiyor. Mevlâna , *"Yüz kere tövbeni bozmuş olsanda, yine gel"* ifadesiyle, Allah'ın bağışlayıcılığını hatırlatarak, ümitsizliğe düşülmemesi gerektiği üzerinde duruyor. Yani Mevlâna, bu rubaide de İslâm'ın hümaniter ve üniversel yapısına dikkati çekiyor. Mevlâna burada, İslâm'da olmayan yeni bir çığır açmıyor ve İslâm'ın koyduğu sınırların da dışına çıkmıyor. Mevlâna Celâleddin Rûmi 'nin üniversel hümanizmini yine şu sözler açık ve seçik ortaya koymaktadır: *"Bir pergel gibiyiz. Bir ayağımız şeriatde sağlamca durur, öteki ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır."*[20] Mevlâna burada da İslâm'ın evrenselliğini dile getirmektedir. Müslümanlıkta sıkıca durduktan sonra, bütün din mensuplarıyla veya dünya insanlarıyla diyaloğa açık olduğunu bildirmektedir. Bu tavır ise, bir Müslüman'ın her zaman evrenselliğe açık tavrıdır. Bu tavrı göstermeyenler, İslâm evrenselliğinin farkına varamayanlardır. Mevlâna'nın da muzdarip olduğu ve içinden çıkmak istediği bu fanatik tavırdır. Bu açıdan Mevlâna, fanatizmin her türlüsüne karşıdır. Çünkü onun felsefesinde fanatizm, hangi dinde olursa olsun, tehlikelidir. Dostluklara ve diyaloglara kapıları kapatanlar,

[18] Hadid:4
[19] Bakara: 208
[20] Dr. Selahaddin Hidayetoğlu , Hz. Mevlâna, Konya , 1998, s. 77

her dinin fanatikleridir. Mevlâna felsefesinin temelini, fanatizme karşı açılan savaş teşkil eder. Fakat O, diğer din mensuplarını da aynı savaşa davet etmektedir. İşte Mevlâna hümanizminin ve üniversalliğinin özü burada bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

1-Mevlâna, Mesnevi, Veled İzbudak, İstanbul–1998

2-Şefık Can, Mevlâna, İstanbul–1999

3-Prof.Dr. Eva De Vitray Meyerovich, Mesnevi-Mutlak (Allah)'ın Aranışı, türk. çev. Prof. Dr. Mehmet Aydın, Konya–1996.

4-Dr. Selahaddin Hidayetoğlu, Hz. Mevlâna, Konya–1998.

5-İnsan Haklan, Hoşgörü ve Mevlâna , (TBMM, kültür, sanat yayınları), Ankara–1994.

6-Mevlâna, Divan-ı Kebir, Abdülbaki Gölpınarlı İstanbul–1960.

7-1. Milletler arası Mevlâna Kongresi, Konya-1987.

8-III. Milli Mevlâna Kongresi, Konya–1989.

9-Mithat Baharı Beytur, Divan-ı Kebir 'den seçme şiirler, İstanbul–1965.

10-Firûzanfer, Bediuzzaman, Mevlâna Celaleddin, türk. çev. F. Nafiz Uzluk, İstanbul–1963.